

Stadsdelen Väster - Vasastaden

Örebro kommun
2014

ÖREBRO

VÄSTER - VASASTADEN

STADSKARAKTÄR

Nyckelord: kvartersstad, solfjädersplan, jämn hushöjd, småstadskaraktär, putsade och reveterade hus, jugendstil, tjugotalsklassicistisk stil, centralt parkstråk, esplanad, trädgårdskaraktär

Kvartersstad, som i sin centrala del mellan Hertig Karls allé, Markgatan och järnvägen har innerstadskaraktär med en blandning av bostäder, butiker och arbetsplatser i täta rader längs gatorna. Vasatorgets centrala halvcirkel ger det karakteristiska gatunätet i solfjädersform. I kvartersstadens rutnät är parker av olika storlek infogade. Esplanaden Hertig Karls allé är ett påtagligt grönt stråk som samtidigt är infartsgata till centrala staden. Stadsdelens bebyggelse är till största delen tillkommen under perioden 1900-1940, men har framför allt i nordost sanerats och förnyats under 1970-90-talen.

En relativt jämn hushöjd karakteriserar bebyggelsen. Tre våningar i äldre byggnader kan bli fyra i yngre utan att hushöjden förändras nämnvärt. Ett fåtal mindre tvåvåningshus från 1800-talets slut finns som rester av den tidigaste bebyggelsen. Tillsammans med de dominerande husen i jugendstil, tjugotalsklassicism och den för Örebro så typiska blandningen av tjugotalsklassicism och funktionalism ger detta stadsdelen dess småstadskaraktär, bakom de större f d industribyggnaderna från ca 1920 vid stationsområdet. Karakteristiskt är de många husen med bottenvåning i sten och de övre våningarna i trä, s k landshövdingehus, som döljs bakom de putsade fasaderna. Ett nedslag av 1950-talets modernistiska struktur finns i kv Resedan vid torgbildningen Ekersplan. Här har kvarterets inre byggts över och innehåller parkeringshus och livsmedelshall, och ett punkthus i åtta våningar har ställts nära gatan.

I områdets yttre västra och norra delar har kvarteren större öppenhet och grönare prägel. Villakvarter finns i nordväst och i sydväst vid Svartåns strand, och däremellan flerfamiljshus från 1930-40-talen och framåt samt institutioner som upptar hela kvarter – bl a skolor, vård- och omsorgsinrättningar. De två villakvarteren vid Svartån har individuellt utformade stadsvillor från 1900-talets första decennier av hög arkitektonisk kvalitet omgivna av lummiga trädgårdar, och präglar denna del av miljön kring Svartån.

VÄSTERS FRAMVÄXT - HISTORIK

Förutsättningarna

Framväxten av stadsdelen Väster i Örebro är nära förknippad med stadens industrialisering. Under andra halvan av 1800-talet expanderade antalet industrier i Örebro snabbt. En mängd nya verksamheter etablerades. I mitten av 1800-talet var garverier en viktig näring men under århundradets senare decennier tillkom mekaniska verkstäder liksom bland annat tändsticksfabrik och snickerifabriker. Även industriell textilproduktion etablerades liksom storskalig livsmedelsindustri som bryggerier och bagerier. Mellan 1850 och 1900 växte antalet arbetare från 100 till 1300 och vid sekelskiftet 1900 försörjdes en tredjedel av Örebros invånare av arbete inom industri eller hantverk.

Men den näring som framför allt skulle komma att sysselsätta flest arbetare och bli ett kännetecken för Örebro var skoindustrin. Hantverksmässig och småskalig skotillverkning har en lång historia i Örebro län med Kumla som centralort. Men under 1800-talets sista år etablerades den första egentliga skofabriken, då i Örebro. 1907 fanns sju skofabriker i Örebro. Det innebar också att en mängd underleverantörer växte fram. 1914 var hälften av stadens 5000 fabriksanställda sysselsatta inom skoindustrin.

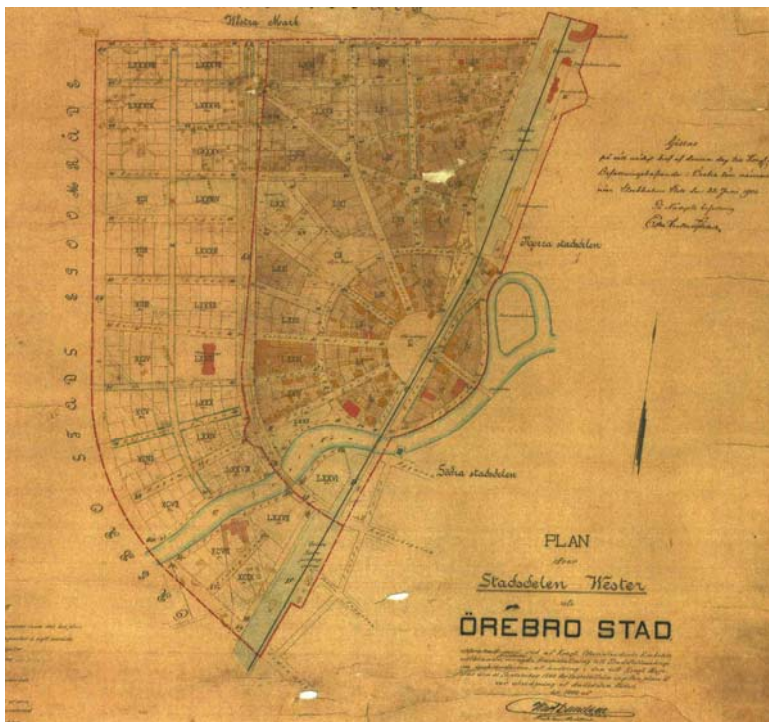
En viktig bidragande faktor till industrialiseringen av Örebro var tillkomsten av järnvägsnät, 1856 banan till Ervalla-Nora och några år senare en bibana till Västra stambanan med förbindelse till Stockholm och Göteborg, invigd 1862. Järnvägen var förutsättningen för transport av industriernas råvaror och slutprodukter. De nya fabriken ville därför gärna etablera sig så nära järnvägen som möjligt vilket skofabriken Oscarias mäktiga fasader öster om järnvägen vittnar om idag. Men även på Väster etablerades skoindustrin vid sekelskiftet 1900. Vid Markgatan låg t ex AB Mark Skofabrik i början av 1900-talet, AB Joh:s Olssons Skofabrik etablerades 1911 på Karlslundsgatan medan S. A. Wennerlunds Skofabrik tre år senare flyttade in på Hertig Karls allé. Även skokrämsindustrin AB Viking byggde 1914 sin fabrik nära järnvägen på Väster, på Hagagatan 7.

När järnvägen drogs fram 1856-62 utgjorde den Örebros stadsgräns västerut. Väster om järnvägen låg det så kallade Västra gårdet, till stora delar sank markområden som delvis användes som jordbruksmark. Men den stora sänkningen av Hjälmarens som genomfördes mellan 1878 och 1887 för att utöka jordbruksmarken runt sjön, kom att påtagligt förändra läget även för Väster som för hela stadens närområde nedanför åsarna. Från att ha utgjort sank områden längs med Svartån gjorde det lägre vattenståndet att det blev möjligt att bebygga Västra gårdet i en helt ny omfattning.

I och med den begynnande industrialiseringen hade behovet av arbetarbostäder vuxit. Därför hade oreglerad trähusbebyggelse hunnit börja växa fram på Väster, utanför stadsplanen. Men med sjösänkningen blev marken aktuell för planering av regelmässiga stads kvarter. Det planförslag som antogs 1888 var en solfjädersformad plan med gator strålände ut från Vasatorget invid järnvägen. Denna planform var inspirerad av de stora stadsomvälvningarna i

omvärlden, t ex Paris och Stockholm. Solfjäderformen var även, i motsats till en klassisk rutnätsplan, lättare att förena med den träbebyggelse som redan vuxit fram längs med landsvägarna ut mot Gräve och Eker. Landsvägarnas sammanstrålning och gemensamma korsning med järnvägen gav sannolikt den första idén till planformen. Viktigt för den nya stadsplanens tillkomst var även Byggnadsstadgan för rikets städer från 1874. Den föreskrev bland annat breda gator och putsfasader av brandsäkerhetsskäl.

Sjösänkningen möjliggjorde utbyggnaden av Väster, och industrialiseringen av Örebro med järnvägens etablering gav behovet av en utvidgning av staden. De som stod för den största efterfrågan på bostäder var arbetarna på de nya fabrikerna, både öster och väster om järnvägen. Men även järnvägens folk, lokförare, tågmästare och stationskarlar, bosatte sig gärna nära bangården och stationerna. I dessa arbetarkvarter växte det i bostädernas spår även upp ett rikt butiksutbud. Diversehandlare, bagerier och charkuteributiker bidrog till att Väster blev en del av Örebro stadskärna. I stadsdelens kärna, i sekel-skifteskvarteren kring Vasatorget, bodde i början av 1900-talet till viss del även en borgarklass, eftersom även gruppen av fabrikörer och högre tjänstemän växte som en konsekvens av industrialiseringen.

Bebyggelsen

Stadsplanen från 1888 avslutades i Hertig Karls allé. Ett drygt decennium senare utvidgades stadsplanen med två regelbundna kvartersrader västerut fram till nuvarande Älvtomtagatan. Planerna från 1888 och 1900 stadgar bl a längs vilka gator kvarteren ska ha förgårdsmark.

1800-talets slut

Den första bebyggelsen i enlighet med planen var mindre trähus i två våningar med reveterade fasader. Kvarteren närmast Vasatorget fick en närmast högborgerlig karaktär, vilket tog sig uttryck i rik putsornamentik. Ett av de mycket få bevarade exemplen är kv Liljan 12, Vasatorget 3. Små butiker anlades i bottenvåningen på vissa hus. Längre ut uppfördes något enklare bebyggelse för hantverkare och arbetare, t ex kv Vickern 3 och 4, Norrgatan 11 och 13. Den första bebyggelsen sanerades under slutet av 1900-talet, bara ett fåtal hus finns kvar.

1900-20

Befolkningens ökning kring 1900 ledde till att bostadsbebyggelse i större skala börjat uppföras. Kvartersstaden med sammanbyggda husrader växte fram och präglades till en början av jugendstilen, fortfarande till stor del i trä. Det var oftast s k landshövdingehus som byggdes, med bottenvåning i sten/tegel och två överliggande bostadsvåningar i trä, eftersom byggnadsstadgan enbart tillät att bostadshus i trä fick byggas i två våningar. Husen putsades och försågs med stilenlig dekor. Runt Ringgatan och vid Hertig Karls allé finns goda och välbevarade exempel på jugendepokens bostadsbyggande i t ex kv Lejongapet, Vårlöken, Kungsljuset, men även bland villorna i den västra delen, t ex i kv Näckrosen och Kardborren.

1920-30

Under 1910-talets krisår byggdes färre bostäder, men efter 1920 tog byggandet åter fart. Då rådde nya strömningar bland arkitekter och byggare. Jugendstilens rika former hade ersatts av ideal där idéerna hämtades från det som uppförts kring sekelskiftet 1800, i herrgårdar, bruksmiljöer och allmogemiljöer. Det var en enkel klassicism med rena byggnadsvolymer, släta putsade fasader och klassicistisk putsdekor på partier som behövde markeras, t ex portar och kanske en axel där ovan i husets höjdlid, ibland runt fönster, vid takfoten och ”hörnknutar”. Taken är sadeltak, i gavellägen ibland valmade. Husen byggdes nu alltmer helt i tegel. I nordvästra delen av planen byggdes däremot villor, vilket det också byggts från sekelskiftet i kvarteren mot Svartån, nuvarande kv Näckrosen och Kardborren. Villorna var ofta uppdelade i två lägenheter, i några fall fler.

1930-40

Tjugotalsklassicismen, som den nya stilen kallas, lever kvar i ett par decennier, men under 1930-talet börjar den blandas upp med funkisstilen, som förordade mycket enkla fasader. Det tar sig framför allt uttryck i att spröjsar försvinner från fönstren som får hela rutor i bågarna, och att bredare trelufts-fönster blir allt vanligare. Dekoren blir alltmer sparsmakad. 1940-talet medförde ett mer storskaligt byggande och ofta mer eller mindre enhetligt uppförda kvarter med flerbostadshus i nordvästra delen av området. Balkonger började nu bli vanligare på fasaderna.

Den nya paradgatan Hertig Karls allé bebyggdes successivt söderifrån. Den ger idag en provkarta på stadsdelens årsringar, med början i trävillan från 1800-talets slut vid Hagabron, till de hela kvarteren i funktionalistisk stil uppförda på 1940-talet i kvarteren närmast Västra Nobelgatan.

1950-70

Saneringsivern i Örebro under 1950-70-talen förändrade den äldsta delen av Västers bebyggelse, den som tillkommit på 1800-talet, och även en del från tidigt 1900-tal. Från småskalig bebyggelse på små tomter förändrades vissa delar till enhetligt planerade kvarter. I kv Resedan och Nejlikan infördes parkeringshus, i kv Resedan som underbyggd gård. Här byggdes också stadsdelens högsta hus, ett punkthus i åtta våningar med en bredare sockelvåning för butiker. En annan typ av förändring av bebyggelsens skala skedde i de sanerade kvarteren som helt eller delvis bebyggdes med enhetliga bostadshus, t ex kvarteren väster om centralstationen. Kvar vid Vasatorget står ett av de mycket få 1890-talsbyggnader som återstår, räddat från hotande rivning och en praktbyggnad på en viktig plats vid stadens pulsåder.

Industribyggnader

Med saneringen försvann även mycket av den småindustri som under hela Västers framväxt hade tillkommit insprängd i bostadsbebyggelsen, t ex för skottillverkning. Ett fåtal byggnader finns kvar idag med ny användning, t ex den tidigare Örebro sportindustri, Markgatan 26 (nedan t h).

Större industribyggnader hade uppförts i kvarteren närmast järnvägen under 1910-20-talen. De hade fogats in i kvarteretsstaden, men fått en större skala än den första bebyggelsen i stadsdelen och bidrog därmed till en skalförskjutning i kvarteren mot järnvägen. De har bevarats och fått ny användning, främst som kontor, t ex J Pehrson & Co på Västra Bangatan (se nedan 1940-talet och 2005 längst ner t v), och bildar stadens skylt i väster mot Örebro central.

Bildkälla: Örebro stadsarkiv

